

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ»

ІВАНОВ СЕРГІЙ СЕРГІЙОВИЧ

УДК 94(477.82-2)"1941/1944"

**СТАНОВИЩЕ НАСЕЛЕННЯ ВОЛИНИ
В ПЕРІОД НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (1941–1944 рр.)**

07.00.01 – історія України

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Острог – 2017

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі історії ім. М. П. Ковальського Національного університету «Острозька академія» Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор
Трофимович Володимир Васильович,
Національний університет
«Острозька академія», завідувач кафедри
історії імені М. П. Ковальського.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Сорока Юрій Михайлович,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, професор
кафедри архівознавства та
спеціальних галузей історичної науки;

доктор історичних наук, професор
Ленартович Олег Юрійович,
Східноєвропейський національний університет
ім. Лесі Українки, професор
кафедри нової та новітньої історії України.

Захист відбудеться 17 березня 2017 р. о 14:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 48.125.02 у Національному університеті «Острозька академія» за адресою: 35800, Рівненська обл., м. Острог, вул. Семінарська, 2.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного університету «Острозька академія» за адресою: 35800, Рівненська обл., м. Острог, вул. Семінарська, 2.

Автореферат розіслано « » лютого 2017 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради



В. П. Яремчук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Період німецької окупації в Україні належить до одного з найбільш інтенсивно досліджуваних тематичних полів. Ознакою сучасних пошукових зусиль вітчизняних дослідників є регіоналізація. Детальне вивчення місцевих документів і матеріалів не лише дає можливість з'ясувати специфіку окупаційної доби в різних регіонах України, зокрема на Волині, а й вийти на широкі узагальнення.

Соціальна сфера війни, попри значну кількість праць, в яких розглядаються ті чи інші проблеми цього спектру, у цілому залишається неопрацьованою. Евакуаційна епопея, міграційні процеси, завдані окупацією збитки – ці питання є лише верхівкою айсберга, по-суті – макрорівнем, який дає тільки загальне уявлення про перипетії війни. Натомість соціальна історія має кілька інших рівнів, кожен з яких вимагає певного типу джерел і способу їх інтерпретації, особливого добору інструментарію.

Отже, дослідницька увага до тогочасної Волині є не випадковою. До того ж, її населення було представлене різними національностями та соціальними верствами, що посилює актуальність дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в рамках науково-дослідної теми кафедри історії ім. М. П. Ковальського Національного університету «Острозька академія» «Актуальні проблеми української історії та історіографії модерної доби» (державний реєстраційний номер 0108U010890).

Метою роботи є комплексне висвітлення становища населення Волині у період німецької окупації.

Для реалізації визначеної мети поставлено **завдання** дослідити:

- стан наукової розробки проблеми, інформативні можливості основних видів джерел, теоретико-методологічні засади;
- суспільно-політичні настрої місцевого населення в окупаційний період;
- участь місцевого соціуму у формуванні окупаційної адміністрації;
- соціально-економічне становище, побут, освітнє, релігійне, культурне життя волинян;
- репресії німецької влади щодо місцевого населення та радянських військовополонених.

Об'єктом дослідження є суспільно-політичні процеси на Волині у період німецької окупації, а його **предметом** – тогочасне становище місцевого населення.

Хронологічні межі дисертації охоплюють період німецької окупації Волині: 22 червня 1941 р. (окуповано м. Устилуг) – 22 липня 1944 р. (звільнено міста Устилуг та Любешів).

Територіальні межі дослідження охоплюють територію історико-етнографічної Волині: Волинську обл.; Рівненську обл. (крім поліської зони); Нетішинський, Славутський, Шепетівський, Старокостянтинівський, Ізяславський, Антонінський, Білогірський, Теофіпольський райони Хмельницької обл.; Шумський, Вишнівецький, Кременецький райони Тернопільської обл.; Новоград-Волинський район Житомирської обл.

Наукова новизна одержаних результатів визначається відсутністю у вітчизняній історіографії узагальнюючих праць із вказаної тематики у запропонованих хронологічних межах. У рамках поставлених завдань автором *уперше*:

- з'ясовано стан розробки теми у контексті компаративного переосмислення напрацювань як вітчизняних, так і зарубіжних авторів, окреслено основні історіографічні напрями її висвітлення, введено до наукового обігу комплекс матеріалів, які склали основу дослідження;

- висвітлено етнічну структуру населення регіону та показано її вплив на формування національної політики окупантів;

- простежено суспільно-політичні настрої місцевих жителів у розглядуваний період.

Отримали подальший розвиток висновки попередніх досліджень про:

- формування й основні напрямки діяльності цивільної окупаційної адміністрації та карально-репресивної системи;

- питання фізичного знищення нацистами місцевого населення та військовополонених, визиск у господарській сфері, експлуатацію місцевих «трудоових ресурсів»;

- релігійне життя, освіту, спорт в умовах нацистської окупації Волині.

Удосконалено і доповнено знання про:

- принципи німецької окупаційної політики;

- динаміку у зміні настроїв місцевого населення під час окупації;

- структуру та діяльність допоміжної адміністрації;

- процеси духовно-культурного життя на Волині у розглядуваний період.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що матеріали дослідження можуть бути використані при подальшому вивченні нацистської окупації як на території Волині, так і України загалом; написання тематичних і узагальнюючих підручників, посібників, монографій; у краєзнавчій роботі. Опрацьовані дисертантом різноманітні джерела, насамперед раніше неопубліковані архівні матеріали, можуть бути залучені під час укладання збірників документів і матеріалів з історії України розглядуваного періоду.

Апробація результатів дослідження здійснена на теоретичних семінарах кафедри історії ім. М. П. Ковальського Національного університету «Острозька академія». Основні положення та висновки представлені в доповідях на: XVII науковій студентсько-викладацькій конференції «Дні науки Національного університету «Острозька академія» (Острог, 2012 р.); III Регіональній студентській науковій конференції «Актуальні питання історії України. Україна і світ» (Острог, 2012 р.); Міжнародній науковій конференції «Українська повстанська армія в контексті національно-визвольної боротьби народів Центрально-Східної Європи» (Львів, 2012 р.); Міжнародній науковій конференції «Українська повстанська армія – феномен вітчизняної і світової історії XX ст.» (Івано-Франківськ, 2012 р.); Всеукраїнській науковій конференції «Волинь повстанська» (Острог, 2012 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми розвитку вищої школи та економіки в XXI столітті» (Рівне, 2013 р.); Міжнародній науковій конференції «Проблеми дослідження українського

визвольного руху 1920-1950-х рр.» (Львів, 2013 р.); Всеукраїнській науковій конференції, присвяченій 70-річчю вигнання німецьких загарбників із західних областей України (Острог, 2014 р.); XIX науковій студентсько-викладацькій конференції «Дні науки Національного університету «Острозька академія» (Острог, 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Геноцид України у XX столітті» (Львів, 2014 р.); Міжнародній науковій конференції «Боротьба за Україну у 1943-1944 роках: влада; збройні сили; суспільство» (Київ, 2014 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Волинь у військово-політичній історії Центрально-Східної Європи» (Острог, 2014 р.); XX науковій студентсько-викладацькій конференції «Дні науки Національного університету «Острозька академія» (Острог, 2015 р.); Міжнародній науковій конференції «Травень 1945 року у науковому дискурсі, національній свідомості та історичній пам'яті» (Київ, 2015 р.); VIII Волинській всеукраїнській історико-краєзнавчій конференції (Житомир, 2015 р.).

Публікації. Основні положення та висновки дисертації висвітлені у 18 публікаціях, 9 з яких – у фахових виданнях, 4 – у виданнях, внесених до наукометричних баз даних, 5 – у збірниках тез конференцій.

Структура дисертації. Робота складається з переліку умовних скорочень, вступу, чотирьох розділів (десяти підрозділів) основної частини, висновків, списку використаних джерел (423 позиції), 7 додатків. Загальний обсяг дисертації становить 242 сторінки, із них основний текст – 186 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, вказано на зв'язок роботи з науковими програмами, визначено її мету, завдання, об'єкт і предмет, хронологічні та територіальні межі, з'ясовано наукову новизну й практичне значення одержаних результатів, подано інформацію про їх апробацію.

У **першому розділі «Історіографія, джерельна база та методологія дослідження»** розглянуто стан наукової розробки теми, її джерельну базу, методологічні засади дисертації.

Підрозділ 1.1 «Стан наукового вивчення теми» присвячено з'ясуванню рівня її історіографічного дослідження. В основу аналізу історіографії покладено хронологічно-проблемний принцип із поділом на радянську, українську та зарубіжну історичні наукові традиції.

Чи не перша спроба висвітлення обраної теми була зроблена у 24-томній «Історії міст і сіл УРСР» (Київ, т.3, т. 18, т. 23, 1970). Також варто відзначити праці В. Анфілова «Начало Великой Отечественной войны» (Москва, 1962); В. Клокова «Народна боротьба на Україні в роки Великої Вітчизняної війни» (Київ, 1957); М. Ковалю «Борьба населения Украины против фашистского рабства» (Київ, 1979) та «Історія пам'ятає: кривавий шлях фашистів на Україні» (Київ, 1965); М. Загорулька та А. Юденкова «Крах плану «Ольденбург» (Москва, 1980); Л. Степанова «До історії антифашистської боротьби на Ровенщині» (Львів, 1966). У вказаних працях головна увага авторів концентрувалась навколо теми бойових дій, радянського підпілля, соціально-економічної політики окупаційної влади і нацистських репресій.

Після розпаду СРСР з'явилося багато узагальнюючих і вузькоспеціалізованих досліджень, автори яких по-новому підходили до різноманітних аспектів історії України у роки воєнних випробувань. Концептуальне бачення цього періоду представлене в монографічних та синтетичних працях В. Борщевича, В. В'ятровича, С. Гальчака, В. Гінди, М. Гона, О. Гончаренка, В. Данильчук, І. Ільюшина, М. Коваля, М. Куницького, В. Кучера, О. Лисенка, О. Ленартовича, О. Михальчука, І. Патриляка, О. Перехреста, С. Стельниковича, В. Трофимовича, В. Шайкан, Ю. Шаповала та ін. Окремо варто відзначити збірник наукових статей «Архіви окупації» (Київ, 2006), а також розвідки М. Айкеля, О. Васильєвої, Т. Вронської, В. Гінди, Н. Гуцула, І. Дерейка, І. Іванькова, О. Іванова, В. Кучера, О. Лисенка, О. Лободи, М. Михайлюка, Г. Мотики, О. Перехреста, О. Салати, А. Скоробогатова, Ю. Сороки, Н. Стоколос, В. Шайкан, що опубліковані на сторінках «Українського історичного журналу» та спеціалізованого серійного видання «Сторінки воєнної історії України». У них розглянуто низку питань, що стосуються обраної теми: примусові депортації населення до Німеччини; становище православ'я на окупованій території; карально-репресивна система, створена гітлерівцями; стан освіти та культури; структура тогочасних органів влади; історія окремих регіонів України.

Закордонна історіографія представлена російськими, німецькими, нідерландськими, англійськими, американськими, ізраїльськими дослідниками, а також істориками української діаспори. Це, зокрема, праці К. Беркгофа, М. Вейнер, В. Косика, В. Куманьова, Р. Еванса, Г. Єріна, І. Єрмолова, Б. Єржакової, В. Лауер, Г. Мотики, Ф. Сініцина, Т. Снайдера, С. Спектора, В. Філяра, М. Хольного, М. Шкаровського. Всі вони містять цінну інформацію, що стосується німецького окупаційного режиму, політики гітлерівців на окупованих територіях, різних сторін життя населення України у 1941-1944 рр.

Підсумовуючи історіографію дослідження, варто сказати, що попередні дослідники розглядали проблему становища населення Волині у період нацистської окупації фрагментарно, переважно у контексті ширших дослідницьких завдань. Відтак згадані праці лише частково розкривають тему роботи, найбільше зосереджуючись на структурі окупаційних органів влади, питаннях економічного характеру, стані культури та освіти в розглядуваний період, нацистських репресіях, одночасно звертаючи менше уваги чи ігноруючи такі питання, як повсякденне життя та суспільно-політичні настрої населення у період німецької окупації, міжетнічні взаємини на окупованих територіях (за виключенням українсько-польського конфлікту).

У **підрозділі 1.2 «Джерельна база»** проаналізовані джерела, використані у дисертації.

Джерельну базу дисертаційної роботи складають опубліковані і неопубліковані джерела, які можна умовно розділити на такі види: законодавча (нормативна) документація, діловодні документи, судово-слідчі матеріали, документи особового походження (мемуари, спогади).

Частину документів, використаних у дисертації, вже введено до наукового обігу у складі збірників джерел та окремих археографічних публікацій. Найбільшою інформативністю відрізняються видання «Німецько-фашистський

окупаційний режим на Україні» (Київ, 1963); «Голокост на Рівненщині: Документи і матеріали» (Дніпропетровськ, Запоріжжя, 2004); «Поляки на Волині в роки Другої світової війни: Документи з українських архівів і польські публікації» (Київ, 2003); «Український здвиг. Волинь 1939-1955» (Київ, 2005); «Нюрнберзький процес» (у 8-ми томах, Москва, 1987-1999). У них містяться розпорядження та накази німецької окупаційної адміністрації, джерела статистичного характеру, а також спогади очевидців. Названі джерела дали змогу глибше зрозуміти структуру та діяльність органів української допоміжної адміністрації, репресивну політику нацистів, міжетнічні відносини на Волині у розглядуваний період.

Натомість, значний масив архівних документів залишається неопрацьованим, що спонукало до вивчення фондів семи архівних установ: Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України, Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Державного архіву Рівненської області, Державного архіву Волинської області, Державного архіву Житомирської області, відділу фондів Волинського обласного краєзнавчого музею, відділу фондів Державного історико-культурного заповідника м. Острога. Серед них найбільшою інформативністю відрізняються фонди 3206 «Райхскомісаріат «Україна» та 2077 «Генеральний комісар Волині і Поділля» Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України. Особливо високу вартість для дослідника становлять нормативно-правові документи, на основі яких здійснювалися управлінські дії німецької адміністрації на окупованій Волині.

Не менш важливими при написанні дисертації є матеріали фондів Р-22 «Генеральний комісаріат в м. Рівне», Р-27 «Острозька районна управа», Р-33 «Рівненська міська управа», Р-534 «Матеріали учасників історичних подій на Рівненщині» Державного архіву Рівненської області. Вони містять значний фактичний матеріал, що стосується економічної політики гітлерівців, нацистських репресій, функціонування окупаційного адміністративного апарату, мобілізації робочої сили на примусові роботи до Німеччини, професійного рівня чиновників української допоміжної адміністрації.

Серед фондів Державного архіву Волинської області найбільшої уваги заслуговують ф. Р-1 «Луцька міська управа» та ф. Р-2 «Луцький окружний комісаріат». Вони містять розпорядження райхскомісара України, генерального комісара Волині і Поділля, окружного комісара, бургомістра м. Луцька; документи, що відображають економічну ситуацію у регіоні, роботу окремих промислових і торгових підприємств, адміністративних установ.

Можливість більш глибокого аналізу тогочасного періоду відкривають опубліковані спогади очевидців (В. Барац, В. Бондарця, В. Войцеховича, Ф. Інтергойза, Р. Кравченка-Бережного, Д. Медведєва, Я. Орла, М. Подворняка, У. Самчука, Н. Солошенко-Тиравської). Цінність цих джерел полягає у тому, що вони дають можливість виявити різні моделі ставлення до окупантів і побачити досить широкий спектр суспільних реакцій на нову владу.

Певне уявлення про морально-психологічний стан, настрої, поведінку населення, економічні, політичні і соціокультурні процеси в умовах нацистської

окупації дають матеріали усної історії, зокрема 25 розповідей очевидців, зібраних автором до свого особистого архіву. Ці спогади містять цікаву інформацію про стратегії виживання місцевих жителів, взаємне сприйняття окупантів і населення, його морально-психологічний стан, побут, повсякденне життя, репресивну політику гітлерівців. У поєднанні з іншими джерелами вони дозволяють побудувати цілісну картину життя місцевого соціуму в період окупації.

Важливим джерелом, що розкриває становище місцевого населення, є інформаційні, управлінсько-розпорядчі та інші нормативні акти, які розміщувалися на сторінках періодичних видань. Автор дослідження використовував матеріали таких видань, як «Волинь» (Рівне), «Вісник української інформаційної служби» (Рівне), «Вісті для українських селян» (Рівне), «Голос Сарненщини», «Костопільські вісті», «Самостійність» (Костопіль), «Український голос» (Луцьк).

Таким чином, джерельна база дослідження дає змогу розкрити проблемні питання і може бути використана для подальших досліджень.

У **підрозділі 1.3 «Методологія дослідження»** охарактеризовано методологічні основи та методи дослідження.

Дослідження побудоване на принципах історизму, наукової об'єктивності, системності та проблемно-хронологічного підходу. В його основі лежать як загальнонаукові (порівняння, узагальнення, абстракція, індукція, дедукція), так і спеціально-історичні (історико-генетичний, історико-порівняльний, історико-типологічний, історико-системний, метод історичної періодизації, метод усної історії) методи. Так, історико-генетичний метод дозволив подати події окупації у логічній послідовності, виявити причинно-наслідкові зв'язки між ними. Історико-порівняльний та історико-типологічний методи дали змогу порівняти становище різних верств населення у роки окупації; виявити, наскільки відрізнялася ситуація у містах і сільських регіонах; охарактеризувати рівні, які включала у себе окупаційна адміністративна система. Історико-системний метод дозволив створити повну, багатовимірну картину повсякденного життя населення Волині у 1941-1944 рр. Завдяки методу історичної періодизації було виділено декілька умовних періодів, які характеризують окупаційну добу.

У ході підготовки дослідження було використано метод усної історії у формі записів спогадів учасників історичних подій на Волині, їхньої об'єктивної реконструкції та інтерпретації. Крізь призму усної історії на досвіді окремої людини можна простежити різні способи виживання в складних умовах, розкрити вплив згаданого життєвого етапу на подальшу долю, з'ясувати низку важливих аспектів життя соціуму за тих чи інших історичних обставин.

Складовою частиною теоретично-методологічних засад дослідження є відповідна термінологія, властива для означення складових частин і характерних явищ періоду Другої світової війни. Основним терміном, що характеризує зміст дослідження, є поняття «місцевий соціум» (або його відповідник – «місцеве населення»). Воно охоплює як постійні (селяни, робітники, службовці, інтелігенція), так і тимчасові (військовополонені, жителі гетто, учасники Руху Опору, поліцаї) соціальні когорти. До найбільш уживаних у роботі відносяться терміни: нацистська окупація, етнос, гебітскомісаріат, райхскомісаріат,

Голокост, гетто, радянські військовополонені, репресії, допоміжна українська адміністрація.

Результати наукової роботи, її висновки і концептуальні положення побудовано на принципах наукового плюралізму, цілісності, всебічності оцінок подій та явищ. Обрані методи дослідження застосовано відповідно до поставленої мети і завдань роботи.

У **другому розділі «Ставлення населення Волині до нацистської окупації»** простежено зміни суспільно-політичних настроїв населення регіону протягом окупаційного періоду, а також процес становлення та функціонування органів української допоміжної адміністрації на Волині.

У **підрозділі 2.1 «Суспільно-політичні настрої населення»** висвітлено чинники, які впливали на настрої населення Волині під час окупації, та охарактеризовано саме сприйняття різними національними та соціальними групами реалій «нового порядку» у цьому регіоні.

Війна проти СРСР базувалася на принципах, розроблених нацистськими ідеологами. Їхня політика була спрямована на реалізацію інтересів Німеччини, для якої місцеве населення було не суб'єктом, а об'єктом. Одним із її складових було активне використання національного чинника. Національна політика у всіх її проявах була маніпулятивною і використовувалася виключно як тактичний засіб для придушення опору і досягнення максимальної економічної вигоди. Строката етнічна структура Волині лише сприяла її реалізації. На початок окупації тут проживало понад два мільйони населення: 68,4 % українців; 16,8 % поляків; 10,5 % євреїв; 2,2 % німців; 1,1 % чехів, а також білоруси, росіяни, литовці, молдовани та ін. Привілейований статус відводився етнічним німцям – фольксдойче, які мали уособлювати початок «великої німецької колонізації сходу». При цьому національні почуття населення східних і західних регіонів Волині мали відмінності, що було пов'язано з їх різною історичною долею.

Ворожа пропаганда, а також інші чинники (довоєнна політика радянської влади; ситуація, що склалася на фронті у перші місяці війни; труднощі при проведенні евакуації; недостатня поінформованість населення; бажання вижити) призвели до того, що певна частина волинського соціуму стала на шлях співпраці з окупантами. Переважна ж його частина волинян сприймала німців, як мінімум, насторожено, розуміючи при цьому необхідність знайти способи виживання за нових умов.

Якщо на початку війни окупаційна влада здійснювала певні заходи, що користувалися підтримкою місцевого населення, то поступово її політика почала викликати все більше незадоволення. Злочини окупантів викликали ненависть до ворога й поширення руху Опору. Проти учасників останнього застосовувалися жорстокі покарання. Значний вплив на психологічний стан волинян мали також події на фронтах. Військові поразки Німеччини ще більше посилили спротив місцевого населення окупаційному режиму.

У **підрозділі 2.2 «Участь місцевих жителів у формуванні окупаційної адміністрації»** розглянуто ту модель поведінки волинян, яка передбачала їх співпрацю з нацистами, а саме: процес формування, структуру та діяльність української допоміжної адміністрації, що існувала на Волині у вказаний період.

Місцева допоміжна адміністративна система складалася з обласних, районних, міських та сільських управ, які постали на місці колишніх рад. Зіткнувшись із гострою нестачею управлінських кадрів місцевого рівня, німці дозволили займати відповідні посади тим представникам місцевого населення, які мали певний освітній рівень.

Статус органів допоміжної адміністрації був другорядним. Співпраця не лише вимагала від них послужливості та покірності, невтручання у політичні справи, але й визначала досить високий, порівняно з іншими категоріями цивільного населення, соціальний статус. Вони виступали в якості своєрідних посередників між окупаційною владою та місцевим соціумом, оскільки за радянської доби були його членами і добре володіли знаннями ситуації на місцях. Наприклад, бургомістр Рівного П. Бульба у довоєнний період був аптекарем; пожежну сторожу очолював професійний пожежник С. Симончук. Варто зазначити, що дуже часто призначений влітку-восени 1941 р. керівний склад управлінських структур не відпрацьовував весь термін окупації. Наприклад, міську управу Острога очолювали В. Григорович, Й. Новицький, М. Шумбарський.

Перед нижчими ланками окупаційної адміністрації ставилися такі завдання, як: організація адміністративного апарату; виконання поставок до райху; збір податків; ведення інтенсивної пропаганди на користь Німеччини; облік населення із зазначенням національності. Дуже часто це накладало гнітючий відбиток і зобов'язувало українських управлінців до дій, що йшли у розріз з інтересами місцевого населення. На них перекладалися також питання соціального забезпечення мешканців краю, які окупанти вважали другорядними.

Окреме місце у структурі допоміжних органів влади посідала поліція. Чисельність допоміжної поліції коливалась у межах від 0,3 % до 1 % чисельності населення конкретного міста чи села. До кінця 1942 р. у цілому зберігався добровільний принцип комплектування поліцейських підрозділів. Мотивація співпраці з німцями ґрунтувалася на економічному факторі і була обумовлена змістом гітлерівської пропаганди.

Поліційні формування за своєю суттю були повністю колаборантськими, оскільки, виконуючи покладені на них функції, вони не лише відповідали за правопорядок, але й брали участь у знищенні євреїв, інших етнічних і ідейно-політичних груп.

Поліційним органом вважалася і пожежна охорона. Очевидно, що роль останньої суттєво зростала в умовах воєнного часу.

У розділі 3 «Повсякденне життя волинян і соціокультурні процеси в умовах «нового порядку» висвітлено соціально-економічне становище населення Волині, його повсякдення в умовах нацистської окупації, церковне і культурне життя.

У підрозділі 3.1 «Соціально-економічне життя і побут волинян» проаналізовано економічну ситуацію, що склалася на Волині в роки окупації, її вплив на життя місцевого соціуму.

Нацистські керівники розглядали Україну не як етнічну чи національну одиницю, а лише як територію необмежених економічних можливостей.

Особливо великі сподівання вони покладали на експлуатацію сільськогосподарської сфери, необхідної для забезпечення німецьких потреб. Варто зазначити, що Волинь до Другої світової війни була відома як аграрний край: у сільському господарстві працювало 78 % населення, а селяни становили його більшість.

Для експлуатації місцевого населення гітлерівці запровадили трудову повинність. Від участі в обов'язкових роботах залежало продовольчо-матеріальне забезпечення населення. До безпосередньої фізичної експлуатації додалися численні податки та побори. Їх розмір міг дещо відрізнятись у залежності від регіону. Так, на Рівненщині і Житомирщині вони мали такі обсяги: подушний від 16 років – 100 крб. з людини; сільськогосподарський – 300 крб. і більше; за випас худоби в лісі – 150 крб.; хліба з га – 180 кг; м'яса – 100 кг і більше; яєць – 60-100 штук з курки; молока – 650 л з корови і т. д.».

Соціально-економічне становище, особливо в містах, залишалось тяжким. Офіційне забезпечення, зокрема продовольче, було мінімальним. За таких обставин значного поширення набула торгівля на «чорному ринку» та бартер (обмін) між мешканцями сіл та міст. Дефіцит продовольчих товарів, поширення «чорного ринку» спричинили інфляцію та зростання цін. Так, пуд борошна на ринку коштував 800 крб., тоді як місячна зарплата кваліфікованого робітника становила 500-600 крб. За пару поношених черевиків населення віддавало 16 кг борошна, що в еквіваленті складало 800 крб. (нові черевики до окупації коштували 200 крб.).

Рівень життя мешканців Волині різнився від їх соціального статусу та регіону проживання. Краще жилося тим, хто мав городи, власні господарства. Загалом, зважаючи на сільськогосподарський характер регіону, тут не було зафіксовано масштабного голоду.

Тотальний контроль, руйнування житлового фонду та інфраструктури, репресії, відсутність належного медичного обслуговування стали невід'ємною характеристикою окупаційної дійсності, що призвело до глибокої соціальної кризи. Внаслідок цього гостро постала проблема соціального захисту населення. Ключову роль тут відігравали локальні добровільні гуманітарні організації, в першу чергу українські комітети самопомоги.

У **підрозділі 3.2 «Культура, освіта та релігія в умовах окупації»** висвітлено релігійне життя, становище закладів освіти і культури на Волині у розглядуваний період.

У стратегічних планах підкорення та колонізації території України значна увага приділялася освітній системі. Через освіту мав реалізовуватися не стільки виховний процес, скільки формування лояльних в ідеологічному та політичному відношенні підданих.

Система освіти на Волині була представлена чотирикласними народними та професійними школами, основним завданням яких було надання елементарних знань і підготовка необхідних кадрів для реалізації колоніальної політики нацистів.

Більшість навчальних закладів залишалася неукomплектованими. Катастрофічно не вистачало підручників. Дуже часто вони замінювалися

українськими дитячими часописами («Українська дитина», «Орленя» тощо). В усіх українських народних школах як обов'язкову навчальну дисципліну запроваджували німецьку мову. При викладанні історії України наголошувалося на визначальній у ній ролі Німеччини.

У 1942 р. пріоритетного значення внаслідок нестачі кваліфікованих робітників набула організація фахових шкіл. На території Волині основна роль відводилась середнім професійним закладам сільськогосподарського спрямування. Певна увага зверталась і на технічні спеціальності, медичну й фармацевтичну освіту та ремісничі професії.

Щодо української культури, то нацисти ставилися до неї негативно, вважаючи, що вона підлягає повному викоріненню. Їхня пропаганда вимагала, щоб літератори, живописці, театральні артисти, музиканти повністю переглянули ті мистецькі позиції, які «були насильно введені більшовиками».

Особливе місце в умовах війни відводилося театральному мистецтву. Відсутність заборони на організацію театального життя мала пропагандистське значення для місцевих жителів.

Із початком окупації на території Волині почали виникати осередки товариства «Просвіта». Воно мало доволі широку мережу представництв на території Волині. Наприклад, лише у Рівненській окрузі станом на 1 липня 1943 р. налічувалося 103 осередки та 3226 членів «Просвіти». Питаннями освіти та культури займалася також «Жіноча служба України».

Під час окупації досить популярним було кіно, що використовувалося нацистами з пропагандистською метою. Певного розвитку в регіоні набуло музично-вокальне мистецтво, літературно-поетичне життя, а також спорт, зокрема футбол.

Незважаючи на вкрай складні умови, розпочалося відновлення роботи бібліотек і музеїв. Дуже часто заклади культури вдавалося зберегти лише завдяки ініціативі місцевого населення.

Істотних трансформацій зазнала релігійна ситуація на Волині. Пожвавлення релігійного життя у перші місяці окупації стало прикладом сили релігії як механізму психологічної адаптації місцевого населення. Поставши перед тотальним терором, горем і втратами, українці шукали духовного прихистку від повсякденних жахів окупації.

Двома найбільшими релігійними конфесіями на Волині були Автономна православна церква на чолі з архієпископом Олексієм (Громадським) та Українська автокефальна православна церква на чолі з архієпископом Полікарпом (Сікорським). Їх центри знаходилися у Кременці та Луцьку. Між обома юрисдикціями існувало гостре протистояння, що позначалося на духовному житті регіону.

У досліджуваний період певного поширення на Волині набули римо-католицизм, греко-католицизм (уніатство), протестантські течії. Загалом, конфесійний розподіл в основному відповідав етнонаціональній структурі місцевого населення. А це, своєю чергою, активно використовувалося при реалізації окупаційної політики.

У розділі 4 «**Нацистський терор**» висвітлено нацистські репресії проти місцевого населення, політику Голокосту і становище радянських військовополонених.

У підрозділі 4.1 «*Репресії проти цивільного населення*» показано репресивну політику гітлерівців проти волинян.

Нацистський геноцид став найбільш крайнім виявом терору, що здійснювався в окупованій Україні, мета якого полягала у масовому знищенні населення за расовими, національними, етнічними, політичними, соціально–економічними мотивами. Органи гітлерівської карально-репресивної системи вдалися до систематичної ліквідації цивільного слов'янського населення, що передбачалося расовою концепцією націонал-соціалізму. Фізичне знищення «винних» могло наступити через відмову виконувати трудову повинність, за саботаж мобілізаційних кампаній на примусові роботи до райху, через невиконання продовольчих поставок й інших податкових поборів, таємний забій худоби тощо.

З приходом загарбників розпочалася ліквідація партійного та комсомольського активу, військовополонених. Якщо на початку окупації вони намагалися обережно поводитися з українцями, спрямовуючи репресії переважно проти комуністів та євреїв, то незабаром усе населення стало жертвою принципу колективної відповідальності.

Окупанти вважали Волинь джерелом дармової робочої сили, яку можна було використати у німецькій економіці. Шляхом різного роду агітації вони переконували місцеве населення у перевагах роботи у Німеччині та закликали погоджуватися на вільний виїзд до райху. У кожному обласному та районному центрах були створені біржі праці, що взяли на облік усе працездатне населення.

Оскільки окупантам восени 1941 – на початку 1942 р. не вдалося налагодити добровільний виїзд українських робітників до Німеччини, вони почали здійснювати примусову мобілізацію місцевого населення до трудової повинності в райху. Наприклад, лише на Рівненщині у 1943 р. частка вивезених осіб склала 21 % населення регіону.

У зв'язку з постійною мобілізацією робочої сили у населених пунктах Волині було посилено поліцейний контроль та реєстрацію населення. Досить часто практикувалося заручництво. Повсюди систематично влаштовувались облави. Як наслідок, все більша кількість населення йшла у партизанські загони. Про це у своїх звітах зазначали комісари округів Костопіль, Дубно, Камінь-Каширський, Володимир, Горохів, Кременець, Сарни, Луцьк.

Складовою репресивної політики на захопленій території були етнічні конфлікти, що активно підігрівалися нацистами. Найтрагічнішим з них був українсько-польський конфлікт. Воєнно-політичне протистояння ОУН і УПА зі польськими збройними структурами охопило практично райони спільного проживання українців і поляків. Окупанти, своєю чергою, активно розпалювали конфлікт. У різноманітних пропагандистських матеріалах вони виступали «захисниками» то українців, то поляків.

До кінця 1943 р. Волинь стала місцем десятків тисяч людських трагедій. І українці, і поляки під час взаємних нападів застосовували до населення методи

колективної відповідальності. Ніхто не збирався шукати і карати винних у злочинах, а відтак жертвами протистояння ставали переважно невинні люди.

Посилення репресій відбувалося зі зміною становища на фронтах. Особливо жорстокі каральні акції окупанти здійснювали з метою «утихомирення» населення, яке підтримувало або потенційно могло підтримувати партизанський рух. Так, лише у Рівненській області окупанти знищили 176 і дуже пошкодили 462 населених пункти, абсолютна більшість з яких – сільські.

У підрозділі 4.2 «Голокост на Волині» висвітлено знищення нацистами єврейського населення регіону.

Єврейська Катастрофа на Волині була частиною загальної трагедії, яку переживав єврейський народ в ході політики «остаточного вирішення». На Волині євреї були третьою у кількісному відношенні національною групою, яка становила 10% населення регіону у міжвоєнний період. За підрахунками американської дослідниці Міріам Вейнер, у передвоєнний час єврейське населення м. Дубно становило 47% від загальної кількості, Ізяслава – 33%, Кременця – 36%, Любомля – 91%, Луцька – 44%, Острога – 62%, Рівного – 43,9%.

Акції знищення євреїв розпочалися з перших годин нападу на СРСР. Убивства, зазвичай, здійснювали спеціальні загони – «айнзацгрупи». На лінії Горохів-Луцьк-Рівне-Новоград-Волинський діяла зондеркоманда 4а під керівництвом Пауля Блобеля.

Подаючи єврейство як «опору більшовизму», гітлерівці намагалися використати антибільшовицькі настрої та расові забобони частини жителів, аби створити враження, ніби усе суспільство вимагає від них ліквідації євреїв. У перші місяці окупації щонайменше у 27 містах і селах Волині великі групи людей, серед яких були і жителі сусідніх сіл, пограбували єврейське майно, а деякі з них убили власників.

Окупація Волині супроводжувалася нововведеннями, що регламентували життя єврейського населення (спеціальні позначки на одязі, обмеження пересування, обов'язкова реєстрація майна тощо). Всі вони вводилися протягом 1941-1942 рр.

Працюючі євреї забезпечувалися продовольством за залишковим принципом. Порівняно з неєврейським цивільним населенням, вони отримували близько половини харчових продуктів.

На євреїв були накладені високі контрибуції та реквізиції. Жодних інструкцій, що б регламентували цей процес, не існувало.

5 вересня 1941 р. Е. Кох віддав наказ створити гетто в містах, де євреї становили велику частку населення. Більшість з них були розташовані на території Західної Волині. Управляли особами, розміщеними в гетто, єврейські ради – юденрати. «Своє» керівництво повинно було забезпечити виконання німецьких наказів, звільняючи окупантів від безлічі проблем. Характерною рисою всіх єврейських поселень була перенаселеність.

Масове знищення євреїв на Волині розпочалося у серпні 1941 р. Одна з найбільших каральних акцій проти них відбулась у листопаді 1941р. у Рівному. Протягом декількох днів в урочищі Сосонки було розстріляно близько 17,5 тисяч

євреїв. Після неї вони були викреслені з реєстру громадян. Це стосувалося навіть тих осіб, які залишилися живими.

На першому етапі (серпень 1941 р. – січень 1942 р.) винищення було страчено приблизно 20 % волинських євреїв. З літа 1942 р. почалася друга хвиля винищення євреїв Волині. Найбільші масові страти відбулись у Рівному, Дубно, Луцьку, Костополі, Кременці, Мізочі, Дермані, Тучині.

Незважаючи на те, що окупаційна влада карала всіх, хто простягав руку допомоги жертвам геноциду, було чимало тих, хто переховував євреїв і надавав їм посильну допомогу. Але допомога тут мала винятково індивідуальний характер. За порятунком євреїв у роки війни такі представники місцевого населення отримали звання «Праведник світу».

Наслідки Другої світової війни були для євреїв Волині невиправно тяжкими, особливо у демографічному плані. На її території було створено 35 гетто. Загинули найдавніші єврейські громади з їх культурою, звичаями, носіями мови, традиціями. Загалом, за оцінкою дослідника Голокосту О. Круглова, під час окупації загинуло 329896 волинських євреїв, що становило 67 % від загального числа жертв нацистських репресій у регіоні.

У підрозділі 4.3 «*Становище радянських військовополонених*» окреслено політику окупантів щодо полонених червоноармійців.

Війна проти СРСР розглядалася німецьким керівництвом як «расово-ідеологічна війна на знищення», як вирішальна боротьба двох ідеологій і рас. Відповідно, нацистська пропаганда ще до нападу на СРСР сформувала образ «більшовицького ворога», війну з яким наказувалося вести «нечуваною жорстокістю». З військовослужбовців вермахту знімалися всі моральні обмеження, вони звільнялися від переслідувань за кримінальні дії щодо радянських полонених і цивільних осіб. Щодо німецьких воєначальників, то вони повністю підтримували ідею знищення червоноармійців, вбачаючи у них головних носіїв комуністичної ідеології та потенційних лідерів майбутнього опору німецькій армії.

Найбільш відомим порушенням міжнародних норм був т. зв. «Наказ про комісарів» від 6 червня 1941 р., відповідно до якого воюючі частини під час взяття в полон політкомісарів Червоної армії мусили розстрілювати їх на місці. 8 вересня 1941 р. року ОКВ підготувало постанову про поведження з радянськими військовополоненими. У документі наголошувалося, що «більшовицький солдат втратив право вважатися чесним солдатом».

На Волині найбільші табори військовополонених знаходились у Володимирі-Волинському, Корці, Луцьку, Рівному, Дубно, Острозі, Костополі. Спеціалізованих приміщень для їх утримання не виділяли. Зазвичай, тих, хто потрапив у полон, розміщували просто неба, огороджуючи місце дислокації табору колючим дротом. Характерною особливістю останніх була їх переповненість.

В основі інструкцій для таборів військовополонених лежала думка, що годувати в'язнів, які перебувають у них, означає позбавляти німецький народ їжі. Норми харчування бранців щораз зменшувалися пропорційно до збільшення їх споживачів. Наслідком постійного голодування були кишково-шлункові та інфек-

ційні захворювання. Способом фізичного виснаження в'язнів, що часто призводило до смерті, було їх використання на найбільш тяжких і небезпечних роботах. Медичному обслуговуванню поранених і хворих німецьке командування взагалі не приділяло уваги. Дуже високий рівень смертності серед полонених спостерігався взимку 1941–1942 рр., оскільки усе зимове обмундирування, яке мали бранці, охорона таборів забирала собі.

Слід зазначити, що українська громадськість із перших днів окупації не стояла осторонь і намагалася допомогти даній категорії жертв війни. Для цього використовувалися легальні можливості, зокрема через відділення «Українського Червоного хреста» та місцеві комітети допомоги військовополоненим. Ланки УЧХ діяли за рахунок добровільних пожертв місцевого населення грошми, продуктами харчування і одягом. Бажаючи допомогти бранцям, місцеве населення часто організовувало для цього підпільні структури. Наприклад, в Острозі функціонував «Комітет допомоги військовополоненим».

У **висновках** узагальнено підсумки проведеного дослідження, викладено його результати, що виносяться на захист:

На основі історіографічного доробку дослідників констатовано, що тема дисертації не була належно висвітлена у науковій літературі. Наявна джерельна база достатньо репрезентативна для проведення дослідження, при цьому значна кількість архівних документів, а також неопубліковані спогади очевидців уперше вводяться до наукового обігу. Порушені завдання теми зумовили використання як загальних, так і спеціальних історичних методів дослідження.

Виявлено чинники, що безпосередньо впливали на суспільно-політичні настрої місцевого населення: довоєнна ситуація у регіоні; фактори, пов'язані із необхідністю знайти способи виживання за нових умов; пропаганда і національна політика нацистів, які намагалися використовувати у власних цілях строкату етнічну структуру Волині; репресії, що здійснювалися окупаційною владою; зміна ситуації на фронтах.

Простежено процес формування та функціонування допоміжної української адміністрації, участь місцевого населення у творенні окупаційної політики. Встановлено, що названі органи влади виконували другорядну роль. На допоміжну адміністрацію перекладали соціальні і побутові проблеми місцевого населення. Окреме місце у структурі допоміжних органів займала поліція, у т. ч. пожежна охорона.

Висвітлено соціально-економічну ситуацію на Волині та побут місцевого населення у розглядуваний період. Регіон за нацистської окупації зберігав переважно сільськогосподарський характер. Промисловість була слаборозвинена. Повсякденне життя населення в умовах «нового порядку» характеризувалося тотальним контролем, терором гітлерівців, постійним дефіцитом продовольства, товарів першої необхідності, відсутністю належного медичного обслуговування. Певну допомогу надавали організації самопомоги, проте вагомого впливу вони не мали.

Розглянуто соціокультурні процеси, що відбувалися в регіоні. Система освіти на Волині була представлена чотирикласними народними та професійними школами, основним завданням яких було надання елементарних знань і

підготовка необхідних кадрів для реалізації колоніальної політики окупантів. Обмежений останніми культурний простір включав сценічне мистецтво та кіно. Головна мета деяких форм української культури, що не були заборонені, зводилася лише до забезпечення дозвілля гітлерівців.

Висвітлено тогочасну релігійну ситуацію на Волині. Загарбники безцеремонно намагалися пристосувати церковне життя до потреб райху, про що свідчать численні розпорядження Е.Коха та А. Розенберга. Вони постійно намагалися розпалювати конфлікти на релігійному ґрунті. Особливо становище духовенства погіршилося, починаючи з 1943 р.: втрачаючи контроль над територіями, німці постійно шукали винних у власних поразках.

Показано репресії гітлерівського режиму. За декілька років окупації німці силою повністю змінили національну та соціальну структуру міст і сіл Волині, що формувалася протягом століть. З метою придушити партизанські рухи знищувалися цілі населені пункти разом із мешканцями. Складовою репресивної політики німців на окупованій Волині були етнічні конфлікти, що активно ними розпалювалися. Найтрагічнішим з них був українсько-польський конфлікт.

Висвітлено політику Голокосту на Волині, що почала реалізовуватися з перших днів окупації. Втілюючи її, нацисти створювали нестерпні умови для існування єврейського населення. На шляху до смерті їх примушували пройти через багато принижень і страждань, що у сукупності являють собою злочин проти людства.

Расово-ідеологічна складова нацистської політики проявилася у ставленні до радянських військовополонених. Вони розглядалися як носії комуністичної ідеології, а, отже, підлягали першочерговому знищенню. Трагедія військовополонених не залишилася поза увагою волинян, які ризикуючи власною свободою і життям, намагалися допомогти бранцям.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у виданнях, внесених до наукометричних баз даних

1. Іванов С. Волинське село у 1941-1944 рр.: Соціально-економічний аспект / С. Іванов // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка: Серія «Історія». – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2013. – Вип. 2. – Ч. 1. – С. 78-85.

2. Іванов С. Регламентация життя населення Волині в роки німецької окупації / С. Іванов // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя: ЗНУ, 2014. – Вип. XXXVIII. – С. 130-136.

3. Іванов С. Табори радянських військовополонених на Волині у роки німецької окупації / С. Іванов // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка: Серія «Історія». – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. – Вип. 2. – Ч. 1. – С. 95-101.

4. Іванов С. Окупована Волинь в контексті німецької пропаганди / С. Іванов // Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки. – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2015. – Вип. 24. – С. 67-75.

Статті у фахових виданнях

5. Іванов С. Доля острозьких євреїв та радянських військовополонених в роки німецької окупації / С. Іванов // Історичні студії Волинського національного університету імені Лесі Українки. – Луцьк, 2011. – Вип. 5. – С. 79-84.

6. Іванов С. Острожчина як складова частина рейхскомісаріату «Україна» / С. Іванов // Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки. – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2011. – Вип. 17. – С. 95-105.

7. Іванов С. Діяльність Острозької районної управи в роки німецької окупації (3.07.1941-10.01.1944) // Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки. – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2012. – Вип. 19. – С. 82-97.

8. Іванов С. Радянський рух Опору на території Острожчини в роки німецької окупації / С. Іванов // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя: ЗНУ, 2012. – Вип. XXXIII. – С. 125-130.

9. Іванов С. Криза німецького окупаційного режиму на Волині (1943-1944 рр.) / С. Іванов // Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки. – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2014. – Вип. 22. – С. 177-186.

10. Іванов С. Освіта на Волині в роки німецької окупації / С. Іванов // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Наукові записки РДГУ. – Рівне: Видавець О. Зень, 2014. – Вип. 25 – С. 154-157.

11. Іванов С. Репресії німецької влади проти цивільного населення Волині (1941-1944 рр.) / С. Іванов // Історичні студії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. – Луцьк, 2014. – Вип. 11-12. – С. 64-70.

12. Іванов С. Суспільно-політичне життя Рівненщини в роки німецької окупації (за матеріалами української легальної преси) / С. Іванов // Галичина: Всеукраїнський науковий і культурно-просвітницький краєзнавчий часопис. – Івано-Франківськ, 2014. – № 24. – С. 278-284.

13. Іванов С. Голокост на окупованій Волині / С. Іванов, В. Трофимович // Військово-науковий вісник. – Львів: Національна академія сухопутних військ ім. гетьмана П. Сагайдачного, 2015. – Вип. 24. – С. 74-101.

Публікації, які додатково відображають матеріали дисертації

14. Іванов С. Система примусової праці на Острожчині в роки німецької окупації / С. Іванов // Актуальні питання модерної історії України. Україна і світ: Матеріали конференції (Острог, 25 квітня 2012 р.). – Острог, 2012. – С. 137-144.

15. Іванов С. Табір для радянських військовополонених у м. Славута / С. Іванов // Збірник тез виступів учасників Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку вищої школи та економіки в ХХІ ст.». – Рівне: РВЦ МЕРУ ім. акад. С. Дем'янчука, 2013. – С. 21-26.

16. Іванов С. Морально-психологічні настрої населення Волині в роки німецької окупації / С. Іванов // Боротьба за Україну в 1943-1944 рр.: влада, збройні сили, суспільство. Зб. наук. праць. – К.: Інститут історії України НАН України, Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років», Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського, 2014. – С. 352-363.

17. Іванов С. Волинь в роки німецької окупації: адміністративний аспект / С. Іванов // Матеріали VIII Волинської Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції. – Житомир: Полісся, 2015. – С. 198-201.

18. Іванов С. Методи та форми вербування оstarбайтерів (на прикладі Волині) / С. Іванов // Травень 1945 р. в науковому дискурсі, національній свідомості та історичній пам'яті: Збірник матеріалів Міжнародної наукової конференції 29 квітня 2015 р. – К.: НУОУ, 2015. – С. 225-228.

АНОТАЦІЯ

Іванов С. С. Становище населення Волині в період німецької окупації (1941-1944 рр.). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук зі спеціальності 07.00.01 – історія України. – Національний університет «Острозька академія». – Острог, 2017.

У дисертації проведено комплексне дослідження становища населення Волині в період німецької окупації (1941-1944 рр.). Висвітлено суспільно-політичні настрої волинського соціуму, процес формування та функціонування органів української допоміжної адміністрації. Показано соціально-економічну ситуацію, що склалась у регіоні. З'ясовано, якими були життя і побут волинян в умовах окупації. Висвітлено політику гітлерівців у галузі культури та освіти. Проаналізовано релігійні процеси, що відбувалися на території Волині. Розглянуто нацистські репресії щодо цивільного населення, політику Голокосту, а також становище радянських військовополонених.

Ключові слова: нацистська окупація, етнос, Голокост, гетто, радянські військовополонені, репресії, допоміжна українська адміністрація.

АННОТАЦИЯ

Иванов С. С. Положение населения Волини в период немецкой оккупации (1941-1944 гг.). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 – история Украины. – Национальный университет «Острожская академия». – Острог, 2017.

В диссертации проведено комплексное исследование положения населения Волыни в период немецкой оккупации (1941-1944 гг.). Освещены общественно-политические настроения волынского социума, процесс формирования и функционирования украинской вспомогательной администрации. Показана социально-экономическая ситуация, сложившаяся в регионе. Выяснено, какими были жизнь и быт волынян в условиях оккупации. Освещена политика гитлеровцев в области культуры и образования. Проанализированы религиозные процессы, которые происходили на территории Волыни. Рассмотрены нацистские репрессии в отношении гражданского населения, политика Холокоста, а также положение советских военнопленных.

Ключевые слова: нацистская оккупация, этнос, Холокост, гетто, советские военнопленные, репрессии, вспомогательная украинская администрация.

SUMMARY

Ivanov S.S. The position of Volyn's population during nazi German occupation (1941-1944). – The manuscript.

The dissertation's goal is getting of scientific level of the Candidate of Historical Sciences in the branch «The History of Ukraine». – National University «Ostrog Academy». – Ostroh, 2017.

The topic of dissertation is the complete research of situation of Volyn's inhabitants during German occupation. Chronological edges of research cover the period from June 22, 1941, when German troops have captured the city of Ustylug, till July 22, 1944, when the divisions of the Red Army have made the cities of Ustylug and Lyubeshiv free. Territorial borders of research cover the territory of ethnical-historical Volyn: Volyn's region, Rivne's region (except the zone of Polissya), Netishyn, Starokostyantyniv, Shepetivka, Izyaslav, Antonin, Bilogirsk, Teophopol oblasts of Khmelnytsky region. Shumsk, Vyshnevets, Kremenets oblasts of Ternopil region. Novograd-Volynskyi's area of Zhytomyr region.

The structure of research includes introduction, four main parts, conclusion and the list of sources of information that were used.

In the first part we can read about the state of problems, the analysis of featured sources and the methodological basis of dissertation. Historical and graphical analysis gives us the right to confirm that special scientific investigation dedicated to the Volyn inhabitants' situation hasn't been started yet. Unfortunately, the published works dedicated to this question reflect the problem just cursorily. Generally, the base of sources that is formed of totality of published materials and the documents not taken to the scientific circulation has allowed to add existing works greatly. These investigations are based on public, scientific and on special historical methods.

In the second part of the research we can follow the social-political climate of the population of the region during the occupation period and the process of establishing and operation of occupation's power authorities in Volyn. It is clear that Nazi's national politics was manipulative and was used as the tactical method for the suppression of resistance and for getting of maximal economic benefit. Variegated Volyn's ethnic

structure where there lived Ukrainians, Poles, Czechs, Russians and other nationalities just promoted its realization. The national feelings of inhabitants of western and eastern regions were different because they had different historical fates. Some part of Volyn's society started to work in collaboration with the enemy but the most of Volyn citizens received german soldiers with a grain of salt. They understood they had to survive in those conditions. There was created a new administrative-managerial system for exploitation of occupied territories. It had two levels: the german administration itself and different helpful organizations of different types. As it's seen, these organizations didn't play the essential political role and their peculiar role was the strict discipline and total submission to german officers.

In the third part we can read about the state of urban farming, cultural life and church, leisure of the inhabitants of Volyn during Nazi's occupation. Having started the war against the USSR Nazis meant not only liquidation of its mode but also changing the occupied territories into agrarian resourceful affix of german industrial complex and the source of cheap labour force.

With the fulfillment of required procurement and bribes, the local population was forced to work on the territory of their region. The daily life of the citizens in the conditions of "new order" were characterized by total control, repressions, the terror of Hitler's soldiers, with regular deficit of food, the most needful goods and the absence of proper medical service.

The Nazis in every way resisted the development the cultural and social spheres. The system of education in Volyn was represented by public and professional schools the main tasks of which were giving of elementary knowledge and preparation of necessary cadres for realization of colonial politic of invaders. The cultural vast restricted by occupants included scenic art and the cinema. The main goal of some forms of Ukrainian culture that weren't prohibited was just the entertaining of german soldiers.

With the beginning of occupation the religious situation in Volyn was transformed greatly. The invaders offhandedly tried to use the church in the interests of Reich's needs. The orders of E. Koch and A. Rosenberg are the examples of it. Nazis always tried to warm up the conflicts on the religious ground. The state of priesthood got worse in 1943. Loosing control on the territories, Hitler's soldiers always tried to find guilty in their defeats.

In the fourth part the Nazi's repressions against the local population, the politic of Holocaust, the conditions of Soviet prisoners are described. Systematic annihilation of local population was predicted through the conception of national-socialism. The punishment of "guilty" has been performed because of refusing of working, the sabotage of mobilizing campaigns, the uredeemed commissariat. With the aim to stop the guerilla's movement, Nazis destroyed the villages with their inhabitants. The constituent of german repression politics were the ethnic conflicts that were actively warmed up by occupants. The conflict between Ukraine and Poland was the most dramatic. The jewish population has been systematically destroyed by Nazi's troops. The annihilation of jews was held openly in a presence of german soldiers and local population. It has led to almost total annihilation of jewish population on the territory of Volyn.

Racial-ideological constituent was shown in the attitude to the soviet prisoners of war. There was created a wide range of concentration camps to keep them there. Prisoners were kept in severe conditions among hunger, epidemic diseases and cruelty. Comparing with the prisoners of other armies, the conditions for the soviet prisoners of war were the most cruel.

Keywords: local society, Nazi's occupation, ethnic, repression, Holocaust, ghetto, Soviet prisoners of war, helping Ukrainian administration.

Підписано до друку 08.02.2017 р. Формат 60x84 1/16.
Папір офсет. Гарнітура «Times». Друк офсет.
Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9. Наклад 100 пр. Зам. 7.
Друкарня видавництва «Волинські обереги».
33028 м. Рівне, вул. 16 Липня, 38; тел./факс: (0362) 62-03-97.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта
видавничої справи ДК № 270 від 07.12.2000 р.
33028 м. Рівне, вул. 16 Липня, 38; тел./факс: (0362) 62-03-97.